

УДК 351.863

*І. І. Вініченко,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9527-1625>
О. В. Ткаліч,
к. е. н., доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0783-8020>
І. М. Жилін,
аспірант кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-0944-7912>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2025.6.49

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

*I. Vinichenko,
Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University
O. Tkalic,
PhD in Economics, Associate Professor, Dnipro State Agrarian and Economic University
I. Zhylin,
Postgraduate student of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University*

INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Встановлено, що в умовах війни, сільськогосподарське виробництво потребує державної підтримки та урегулювання процесів розвитку агробізнесу з урахуванням умов забезпечення найвищого рівня економічної безпеки. В еволюції теоретичних аспектів розвитку економічної безпеки сільськогосподарських підприємств домінуючу роль відіграє інституціональний підхід, який має враховувати децентралізоване географічне положення господарюючих суб'єктів, безпечне використання природних і нематеріальних ресурсів як джерела забезпечення потреб та сприйняття економічної безпеки як незалежності суб'єкта господарювання.

Інституційні детермінанти забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств запропоновано трактувати як процес становлення та функціонування системи суспільних інституцій, функціями яких є структурування взаємовідносин між господарюючими суб'єктами, узгодження їх інтересів, формування мотиваційно-поведінкових механізмів інноваційного та соціального характеру, надання гарантій мінімізації впливу загроз в економічному середовищі та сприяння безпеково-стабільному розвитку підприємств відповідно до вимог національних і міжнародних організацій (стандартів).

Аргументовано, що ефективний вплив інституцій на забезпечення стійкого стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств дозволяє забезпечити диверсифікацію виробництва та перейти до нових бізнес-моделей, які повинні враховувати ймовірні ризики та загрози.

The article establishes that in the conditions of war, agricultural production requires state support and regulation of agribusiness development processes, taking into account the conditions for ensuring the highest level of economic security. In the evolution of theoretical aspects of the development of economic security of agricultural enterprises, the institutional approach takes precedence, which should take into account the decentralized geographical location of economic entities, the secure use of natural and intangible resources as a source of meeting needs, and the perception of economic security as independence of the economic entity.

It is substantiated that in the context of instability of the external environment, negative trends in the development of agricultural sectors, overcoming the impact of war, the effective functioning of agricultural enterprises can be achieved only if the principles of a stable state of economic security of economic entities at the institutional level are applied.

The institutional determinants of ensuring the economic security of agricultural enterprises are proposed to be interpreted as the process of formation and functioning of a system of public institutions, whose functions are to structure the relations between economic entities, harmonize their interests, form motivational and behavioral mechanisms of innovative and social nature, provide guarantees to minimize the impact of threats in the economic environment and contribute to the security and stable development of enterprises in line with the requirements of national and international organizations (standards).

It is determined that the impact of economic security of agricultural enterprises on the development of the country's agrarian economy and individual agricultural sectors is realized through the use of available resources to maximize the reduction of threats and risks and is determined by the nature of economic relations and their constituent elements. The implementation of institutional principles should ensure a stable state of economic security of agricultural enterprises and minimize crisis phenomena (threats) of the external and internal environment, as well as guarantee the stability of their functioning in the following areas: adaptability, continuity, efficiency, expediency, complexity, efficiency and safety. The article provides arguments that the effective influence of institutions on ensuring a sustainable state of economic safety of agricultural enterprises allows for diversification of production and transition to new business models that should consider possible risks and threats.

Ключові слова: бізнес-моделі, економічна безпека, інституції, інституціональне забезпечення, національна безпека, сталий розвиток, ресурси, ризики, сільське господарство.

Key words: Business models, economic safety, institutions, institutional support, national safety, sustainable development, resources, risks, agriculture.

ВСТУП

Україна, як аграрна держава, виборює своє право на незалежність, суверенітет, стійкість та гарантує виконання зобов'язань перед партнерами як на внутрішньому, так і на світових ринках сільськогосподарської продукції. Економічна криза, яка зумовлена війною, призвела до суттєвого зниження економічного потенціалу держави та негативно вплинула на стан економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. Сільськогосподарське виробництво потребує державної підтримки та урегулювання процесів розвитку агробізнесу з урахуванням умов забезпечення належного рівня організаційно-економічної, інформаційної, виробничої, екологічної, фінансово-інвестиційної, зовнішньоекономічної та продовольчої стабільності. Трансформаційні перетворення в аграрній економіці країни визначаються, насамперед, різними моделями розвитку конкурентоспроможної господарської системи, яка передбачає визначальну умову стабільного розвитку — забезпечення найвищого рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

В еволюції теоретичних аспектів розвитку економічної безпеки сільськогосподарських підприємств домінуючу роль відіграє інституціональний підхід. Орієнтація сільськогосподарських підприємств на інституціональну модель розвитку, з одного боку, породжує певні дискусійні зауваження, з іншого — виникають нові кон-

цепції та постулати безпекоорієнтованого їх розвитку. Будь-який напрям забезпечення економічної безпеки підприємства в сучасному суспільстві, в тому числі на різних рівнях агрегування даної проблеми, вирішується базовими інституціями, які використовують для цього відповідні інструменти впливу.

В економічній літературі вплив інституційного забезпечення на формування економічної безпеки суб'єктів господарювання досліджується в різних аспектах, що знайшло відображення у наукових працях Вініченко І., Гончаренко О., Данілова Е., Дідур К., Іншаков О., Коробчинський О., Норт Д., Остапенко І., Трусова Н., Шпикуляк О. та інших, і широко вживається у сферах суспільної діяльності. Тому, розробка принципів та методологічних аспектів інституційного забезпечення формування економічної безпеки саме сільськогосподарських підприємств у повоєнний період набуває актуальності для економічної науки та практики аграрного виробництва.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інституція є рушійною силою будь-якої цілеспрямованої діяльності та базовою категорією інституціональної теорії. Натомість інститут — це поняття більш складне. Інститут можна трактувати як функціональну організацію, за допомогою якої здійснюється реалізація конкретної системи однорідних інституцій. Тобто інститути

необхідно розуміти як чинники взаємодії інституцій та сільськогосподарських підприємств в рамках економічної (господарської) системи. Інститути — це типові комплекси, які є функціональними генотипами організацій, моделями, що еволюційно склалися з певною функціональною структурою [4, с. 97]. Відповідно, кожен інститут має у своєму складі певний набір інституцій, який дає можливість урізноманітнити форми взаємодії з сільськогосподарськими підприємствами.

За трактуванням О. Шпикуляка, інституції — правила, традиції, усталені стереотипи, а інститути — організаційно оформлені утворення, які підтримують правила, інституції, формують умови життєдіяльності й можливості суспільного буття [9, с. 163]. Д. Норт говорить про існування ефективних та неефективних інституцій, співвідношенням між якими визначає реальне економічне середовище сільськогосподарських підприємств [6, с. 68]. Тому формування інституції повинно відбуватися обґрунтовано, а впроваджувати необхідно лише ті інституції, які ефективно функціонують та взаємодіють із суб'єктами господарювання. До основних інститутів забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств необхідно віднести: інститут власності, інститут державного регулювання, інститут підприємництва, інститут контрактів (угод), інститут конкуренції, інститут знань тощо. До неформальних інститутів — селянські звичаї, традиції, релігійні уподобання, моральні принципи, стереотипи агрогосподарської поведінки тощо.

Розглядаючи еволюцію підходів до забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств в контексті сучасних інституційних змін, зазначимо про необхідність урахування спеціальних соціальних інституцій. Крім того, новий підхід до забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств варто досліджувати у контексті особистої та громадської безпеки. При цьому, важливим елементом, який може забезпечити захист та одночасно контролювати стан економічної безпеки сільськогосподарських підприємств у ланцюзі економічних відносин між державними інститутами, є громадськість як основа формування аграрної політики. Тому забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств варто розглядати в контексті чотирикутника відносин "державна — сільськогосподарські підприємства — науковий сектор — громадськість". При цьому науковий сектор сприяє формуванню інноваційного ресурсу забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

Використання інституціональний підходу до формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств визначає багатокритеріальний її контекст. Науковими передумовами такого підходу є виявлення дієвих інституційних детермінантів забезпечення економічної безпеки. Таке завдання є досить складним, адже передбачає пошук певної відправної точки відліку для створення гіпотез і теорій в системному аналізі [2; 3; 5]. Сфера діяльності цієї системи дуже широка, оскільки вона включає економіку, державне управління, право, політику, науку і громадськість. А основними елементами, які забезпечують та контролюють її рівень, є складові ланцюга відносин "державна — сільськогосподарські підприємства — наука — громадськість". Тривала історична еволюція неформальних правил поведінки інститутів аграрного сек-

тора економіки з використанням наукових підходів взаємодії ринкових інститутів в існуючому соціальному устрої (культура, традиції, звичаї, знання, демографічні й національні особливості, інфраструктура тощо) призвела до акцентування поведінки інститутів сільського господарства на попередженні кризових явищ в діяльності сільськогосподарських підприємств та їх економічного розвитку. В контексті дослідження нами виділено ключові інституційні детермінанти забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, які деталізовано за рівнем координації безпеки та рівнем впливу інститутів на стабільність розвитку суб'єктів господарювання.

За результатами дослідження пропонуємо трактувати інституційні детермінанти забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, як процес становлення та функціонування системи суспільних інституцій, функціями яких є структурування взаємовідносин між господарюючими суб'єктами, узгодження їх інтересів, формування мотиваційно-поведінкових механізмів інноваційного та соціального характеру, надання гарантій мінімізації впливу загроз в економічному середовищі та сприяння безпеково-стабільному розвитку підприємств відповідно до вимог національних і міжнародних організацій (стандартів). Тобто, сучасна інституціональна теорія економічної безпеки сільськогосподарських підприємств має враховувати такі атрибути, як: децентралізоване географічне положення господарюючих суб'єктів, безпечне використання природних і нематеріальних ресурсів як джерела забезпечення потреб сільськогосподарських підприємств, сприйняття ідеї економічної безпеки як незалежності суб'єкта господарювання.

Серед атрибутів інституціонального забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств необхідно також виділити інституційне середовище господарювання. Це, перш за все, реалізація права власності на землю та засоби виробництва, економічні відносини між соціальними групами, контроль над взаємодією місцевих територіальних громад із сільськогосподарських підприємствами. В умовах нестабільності зовнішнього середовища, негативних тенденцій розвитку галузей сільського господарства, подолання наслідків війни, ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств може бути досягнуте лише за умови використання принципів стійкого стану економічної безпеки суб'єктів господарювання на інституційному рівні. Під час війни сільськогосподарські підприємства змушені функціонувати в умовах загроз та невизначеності. Насамперед, це зумовлено нестабільністю інфраструктури аграрних ринків, диспаритетом цін, сезонним характером виробництва та його залежністю від обмежень на використання земель сільськогосподарського призначення, а також їх екологічного стану. Це потребує формування стійкого стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

Ефективний вплив інституцій на забезпечення стійкого стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств дозволяє забезпечити диверсифікацію виробництва та перейти до нових бізнес-моделей, які повинні враховувати значну кількість ризиків та непередбачуваних загроз. Для забезпечення стійкого стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств необхідно дотримуватися певної системи інституційних принципів, які впливають на їх взаємодію з іншими су-

б'єктами господарювання. Принцип — основне вихідне положення, правило, яке покладене в основу діяльності будь-якого підприємства та сприяє формуванню його стійкої позиції щодо забезпечення економічної безпеки під впливом реальних та прихованих кризових явищ [3, с. 23]. Вважаємо, що вплив реальних та прихованих кризових явищ на обмеження ресурсних потоків економічного циклу, спричиняє передкризовий та кризовий стан розвитку сільськогосподарських підприємств.

Інституційні принципи економічної безпеки сільськогосподарських підприємств формують захист їх майнових активів, персоналу та інформаційних ресурсів від можливих загроз (форс-мажорних обставин) за умови "узгодження матеріальних та фінансово-кредитних процесів" [8]. Крім того, єдність принципів забезпечується похідною сучасної діалектики пізнання — системою безпеки [1, с. 21], яка повинна діяти на постійній основі, захищаючи інтереси сільськогосподарських підприємств в умовах відкритої торгівлі з європейськими партнерами. Інституційні принципи в діяльності сільськогосподарських підприємств повинні реалізовуватися на основі діючого законодавства. Всі заходи безпеки повинні ґрунтуватися на правовому забезпеченні, що спрощує процес компенсації втрат та обґрунтовує критерії життєздатності суб'єктів господарювання за рівнем їх економічної стійкості.

З метою отримання максимального результату в майбутньому, основні заходи забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств за інституційним принципом відкритості та конфіденційності, повинні бути відомими усім учасникам економічного процесу. Це дозволить своєчасно виявляти і попереджувати потенційні та реальні кризові явища, ризики та загрози. Проте, цілий ряд способів, заходів та методів забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств повинні бути відомими лише вузькому колу учасників економічного циклу. Це дозволяє більш ефективно нівелювати як внутрішні, так і зовнішні загрози, своєчасно попереджувати можливі втрати підприємства [7; 8, с. 214].

ВИСНОВОК

Отже, вплив економічної безпеки сільськогосподарських підприємств на розвиток аграрної економіки країни та окремих галузей сільського господарства реалізується через використання наявних ресурсів для максимального послаблення дії небезпек і ризиків та визначається характером економічних відносин та їх складових елементів. Імплементация інституційних принципів має забезпечувати стійкий стан економічної безпеки сільськогосподарських підприємств та мінімізацію кризових явищ (загроз) зовнішнього та внутрішнього середовища, а також гарантувати стабільність їх функціонування за наступними напрямками: адаптивності, безперервності, економічності, доцільності, комплексності, оперативності та безпечності.

Література:

1. Вінченко І.І., Дідур К.М., Дідур О.О. Значення ресурсного потенціалу аграрного підприємства в забезпеченні продовольчої безпеки країни. Агросвіт. 2023. № 16. С. 20—27.
2. Гончаренко О.В., Остапенко І.Г. Інституціональне забезпечення формування інноваційного бізнесу в Ук-

раїні. Економічний вісник Дніпровського державного технічного університету. 2022. № 1 (4). С. 7—13.

3. Данілова Е. І. Концепція системного підходу до управління економічною безпекою підприємства: монографія. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2020. 342 с.

4. Іншаков О. В. Інституційна архітектура і механізми економічного розвитку інститутів. Економічна теорія. 2015. № 1. С. 94—116.

5. Коробчинський О.Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2019. № 4. С. 41—45.

6. Норт Д. Інститути, інституційні зміни та функціонування економіки. Мукачево: ПНЦ "Інф-Прат", 1997. 200 с.

7. Остапенко І.Г., Гончаренко О.В., Халатур С. М. Трансформація інституціональної ролі держави в контексті повоєнного відновлення економіки. Ефективна економіка. 2022. № 8.

8. Трусова Н.В., Сакун А.Ж. Трансформація інституційної бізнес-моделі аграрного виробництва з траєкторією до "зеленої" економіки. Modern Economics. 2024. № 44. С. 213—220.

9. Шпикуляк О. Г. Економічні інституції та інститути у розвитку теорії ринку. Економіка АПК. 2010. № 1. С. 159—165.

References:

1. Vinichenko, I.I. Didur, K.M. and Didur, O.O. (2023), "The importance of the resource potential of an agricultural enterprise in ensuring the country's food security", *Ahrosvit*, vol. 16, pp. 20—27.

2. Honcharenko, O. V. and Ostapenko, I. H. (2022), "Institutional support for the formation of innovative business in Ukraine", *Ekonomichnyy visnyk Dniprovskoho derzhavnogo tekhnichnogo universytetu*, vol. 1 (4), pp. 7—13.

3. Danilova, E. I. (2020), *Kontseptsiya systemnoho pidkhodu do upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoju pidpryyemstva* [The concept of a systematic approach to managing the economic security of an enterprise], *Yevropeys'ka naukova platforma*, Vinnytsia, Ukraine.

4. Inshakov, O. V. (2015), "Institutional architecture and mechanisms of economic development of institutions", *Ekonomichna teoriya*, vol. 1, pp. 94—116.

5. Korobchyns'kyu, O. L. (2019), "Methodology for forming an enterprise economic security system", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 41—45.

6. Nort, D. (1997), *Instytuty, instytutsiyni zminy ta funktsionuvannya ekonomiky* [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy], *PNTS Inf-Prat*, Mukachevo, Ukraine.

7. Ostapenko, I. H. Honcharenko, O. V. and Khalatur, S. M. (2022), "Transformation of the institutional role of the state in the context of post-war economic recovery", *Efektivna ekonomika*, vol. 8.

8. Trusova, N. V. and Sakun, A. ZH. (2024), "Transformation of the institutional business model of agricultural production with a trajectory towards a "green" economy", *Modern Economics*, vol. 44, pp. 213—220.

9. Shpykulyak, O. H. (2010), "Economic institutions and institutes in the development of market theory", *Modern Economics*, vol. 1, pp. 159—165.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2025 р.